

FELVIDÉKI CSALÁDNEVEK ONOMATODIALEKTOLÓGIAI VALLOMÁSA

A dialektológiai szempontok névtanban történő érvényesítése nem tekint vissza nagy hagyományokra. A kérdéssel elsőként ÖRDÖG FERENC foglalkozott behatóan (ÖRDÖG 1988). Neki tulajdonítjuk az onomatodialektológia szakkifejezést is. A fogalom pontos definiálását a szerző 1991-es tanulmányában találjuk (ÖRDÖG 1991). Ez a módszer a nyelvjárástörténeti vizsgálatoktól annyiban különbözik, hogy itt a nevek nyelvjárásokhoz hasonlatos megoszlása áll a középpontban, a hagyományos nyelvjáráskutatásban pedig a sok közül csupán egy szempontot jelent a nevekből levonható dialektológiai megközelítés.

Négy kutatóponton vizsgáltam. Ezek mindegyike a mai Szlovákia területén található. A községek betűrendben megadva a következők: Balony (Baloň), Diósförgepatony (Orechová Potôň), Kiscétény (Malý Cetín), Nagycétény (Veľký Cetín).

Regionális elhelyezkedés szempontjából mind a négy községnek közös vonása, hogy a nyugat-szlovákiai térséghez tartozik, vagyis oda, ahol a tömbben élő felvidéki magyarság a legszélesebb észak-dél irányú sávot tudhatja magáénak. További egyező sajátosságként említhető a községek lélekszáma, mivel mind a négynek kétezer fő alatti a lakossága. Balony, Kiscétény és Nagycétény lakossága alapvetően napjainkig római katolikus, s csupán Diósförgepatonyban találunk a katolikusokon kívül nagyobb arányban más felekezetekhez tartozókat, főként reformátusokat. Részesedésük valamivel 20% alatti.

Balonyon, Diósförgepatonyban, Nagycétényben a lakosság döntő többsége magyarnak vallja magát; az első két községben közel száz százalékban, a harmadikban is 80% fölötti a magyarok részaránya. Kiscétényben az etnikai arányok egészen más képet tárnak elénk. Trianonig a magukat magyarnak vallók voltak többségben, majd az 1919-es csehszlovák népszámlálás és az első népszámlálás közötti két év alatt hirtelen megfordul a lakosság etnikai összetétele. Az azóta eltelt nyolcvan évben a falu lakossága teljesen elszlovákosodott.

A települések nagysága és etnikai összetétele az 1990-es népszámlálás szerint a következő képet mutatja. Balonyban 744 főből 717-en vallották magukat magyarnak (96,37%). Diósförgepatonyban 1617 lelket számláltak össze, amelyből 1576 fő volt magyar (97,46%). A 378 összlakosú Kiscétényben mindössze 23 fő a magyar (6,08%). Az 1836 lelkes Nagycétényben 1561 magyar lakost írtak össze a számlálóbiztosok (83,87%).

A kutatópontok elhelyezkedéséből és kis számából fakadóan dolgozatomban nincs lehetőségem jelenséghatárok meghúzására. Ugyanakkor tényként kell elfogadnom, hogy a négy község két markánsan elkülöníthető magyar nyelvjárási területhez tartozik. A legújabb nyelvjárási monográfia a két csallóközi település – Balony és Diósförgepatony – nyelvjárási hovatartozását a közép-dunántúli–kisalföldi régióban jelöli ki. Azon belül a csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoportban kapnak helyet (vö. Kiss J. 2001: 271–274). A Zobor-vidéki kutatópontjaim – Kiscétény és Nagycétény – a kézikönyv alapján a palóc nyelvjárási régióhoz, azon belül pedig a nyugati palóc tömbhöz tartoznak (vö. Kiss 2001: 282–287). A két utóbbi település napjainkra nyelvszigethelyzetbe került.

A családneveket az állami anyakönyvezés kezdetétől egészen 1999-ig vizsgáltam. Azokat a hivatalos állami anyakönyvekből gyűjtöttem. A vizsgálat alapját nem csak az

újszülöttek családnévanyaga képezte. Figyelmem kiterjedt az anyák leánykori nevére is. Az alábbi táblázatban az újszülöttekre vonatkozó adatokat közlöm.

	Az újszülöttek száma		
	1895–1945 között	1945–1999 között	Összesen
Balony	1033	561	1594
Diósförgepatony	1435	1691	3126
Kiscétény	442	281	723
Nagycétény	2750	1747	4497

A legtöbb lehetőséget az onomatodialektológia területén a családneveknek azok az írásváltozatai rejtik magukban (ezek általában egyúttal ejtészváltozatokat is takarnak), amelyek a különféle nyelvjárásokban ejtészkülönbséget mutatnak. A névalakváltozatokban HAJDÚ MIHÁLY szerint ilyen oppozíciót alkothat az *e* : *ö*, az *i* : *ü*, az *a* : *e*, az *í* : *é* és az *i* : *e* szembenállás (vö. HAJDÚ 1994b: II. 116–119).

A legmarkánsabb különbséget az *e* : *ö* szembenállás területén figyelhetjük meg. A Zobor-vidék számításba jöhető családneveire alapvetően az illabiális forma jellemző. Ennek ott véleményem szerint két oka is lehetséges. A főbbik az, hogy a palóc e kettősségek közül előnyben részesíti az illabiális változatokat; a másik, hogy a szlovák hangrendszerben nincs meg az *ö* és *ü* hang, ezért az ilyen hangot tartalmazó kölcsönzéseket szlovák ajkon is illabiálissal váltják fel. Így lesz a magyar *Vörös*-ből, *Szűcs*-ből a szlovák ejtésben *Vereš*, *Sič*. A Zobor-vidéken elvileg a két tényező interferenciájával is számolnunk kell, nem tagadván a magyar eredeztetésű családnevekben az elsőként említettnek a dominanciáját. A viszonylag nagy számú *Veres* családnevet inkább a palócos illabiális ejtésnek, a *Sič*-ét (e. szícs) a magyar köznyelvi alak (*Szűcs*) szlovák ejtésnek megfelelő lejegyzését gyaníthatjuk. Természetesen az ejtési kettősséget magukba rejtő nevek közül Kiscétényben és Nagycétényben szórványosan egyaránt fölbukkannak labiális alakok is. Ebből az is következik, hogy a táji ejtéstől eltérő arculatú családnevek nagy valószínűséggel beköltözéssel, házasság révén kerülhettek a két településre. Érdekességgé említhető, hogy Nagycétény *Együd* ~ *Együtt* családnév az egész vizsgált időszakot végigkíséri, s illabiális alakváltozata (*Egyed*) egyszer sem bukkan fel.

A táblázatokból megállapítható, hogy a családnevek hangalakváltozatait tekintve egyetlen község esetében sincs abszolút következetesség. Ez természetes is, hiszen a családok és egyes személyek mozgásával együtt megjelennek/megjelenhetnek olyan alakváltozatok, amelyek nincsenek szinkronban az adott földrajzi egység nyelvjárásának hangtani arculatával. A két különböző nyelvjáráshoz tartozó községek esetében ennek ellenére megállapítható, hogy a Csallóközben az *e* : *ö*, *i* : *ü* szembenállásában alapvetően inkább labiális változatokkal találkozhatunk, a Zobor-vidéken inkább az illabiálisakkal. Az *e* : *ö* oppozíció tárgyalásakor bizonyos nevek esetében HAJDÚ MIHÁLY is a nyelvjárásokkal összefüggésbe hozható táji megoszlásáról számol be (vö. HAJDÚ 1987: 447). Ennek látszólag ellentmond a balonyi *Csendes* és a diósförgepatonyi *Lelkes* adat. Ha azonban tudjuk, hogy a magyar nyelvterület egyes régiói között az *ö*-zés mértékében is különbségek mutatkoznak – vannak erősen *ö*-ző, enyhén *ö*-ző, alig *ö*-ző és nem *ö*-ző területek –, akkor mindjárt másképp értékeljük a jelenséget. Tény, hogy a palóc nyelvjáróterületen a labiális családnevek száma sokkal magasabb, mint illabiális párjuké, vagyis az *e* : *ö*, *i* : *ü* tekintetében szembenálló névpárok közül inkább az *e*-sek dominálnak.

Az *e : a* szembenállásra csak kis számú adattal rendelkezem, de adott helyzetben a hiány is árulkodónak tűnhet. Egyik kutatóponton sem tűnt fel a *Fazakas*, ami összhangban van azzal a névtani megfigyeléssel, hogy az inkább a magyar nyelvterület keleti felére, a *Fazokas* a középső területére jellemző. A *Fazekas* pedig nagyjából az egész nyelvterületet lefedi (vö. HAJDÚ 1994: II. 117). Találtam viszont *Fazikas*-t, amelyet a Zobor-vidéken adathalltam. Megjegyzendő, hogy Kiscétényben a névnek ezt az alakváltozatát olvasta ki BLASKOVICS is a török defterekből (BLASKOVICS 1989: 304). A községet 1664-ben az újvári ejálet összeírása *Nemes Cseton* néven említi.

Az *i : é* szembenállását mutató nevekre is csak gyér anyaggal rendelkezem, de a néhány, szórványosan felbukkanó *Fehér* családnév azt a szakirodalomból ismert állítást erősíti meg, hogy a kutatópontok által jellemezhető területen általánosan elterjedtebb ennek a névnek az *é*-s változata.

Az *i : e* szembenállás megfigyelésére is csak két adatot találtam. Az egyik *Pityó : Petyó* alakváltozatában is felbukkant Kiscétényben. Igaz, az egyik az anyák családnéve között. A névről nem lehet biztonsággal megállapítani, hogy magyar vagy szlovák képzési móddal jött-e létre. Annyi azonban sejthető, hogy a *Petyó* a szlovák *Peter*, a *Pityó* a magyar *Péter* törövidítéses továbbképzésével keletkezhetett szlovák *-o* nyelvtani nemre utaló végződéssel vagy magyar *-ó* derivátum felhasználásával. Mindebből következik, hogy e két név ejtéskülönbsége az itt tárgyalt szempontból nem hozható összefüggésbe a nyelvjárásiassággal. A két családnév eredetének vizsgálata nélkül pedig a nyelvi hovatarozás megítélése is nyitott kérdés marad. A *Deák* felbukkanása viszont összhangban van HAJDÚ MIHÁLY megfigyelésével, miszerint Szeged és Szabolcs kivételével az egész országban elterjedt változattal van dolgunk (HAJDÚ 1994: II. 119).

A dialektológia szempontok érvényesítésekor hosszasan töprengtem a szóvégi *o : ó* oppozíció felvételén, hiszen az adatok feldolgozásakor egyértelműen kirajzolódott, hogy ez döntően a Zobor-vidéki neveket érinti. Elhagyásukkor a következőképpen gondolkodtam. Igaz, hogy a név végi rövid *o* jellegzetes regionális sajátosságnak tűnik, amelyről éppen a nevek kapcsán többek között BENKŐ LORÁNDnál is olvashatunk A történeti nyelvtudomány alapjai című munkájában (BENKŐ 1988: 203). BENKŐ a *Josko* és a *Fëro* keresztneveket hozza fel példaként, mint olyan, a palócság körében használatos beceneveket, amelyek egyértelműen szlovák–magyar (palóc) kontaktusjelenségeként magyarázhatók a nyelvterület északi peremén. A problémát egy másik, terjedelmesebb kéziratomban magam is érintem, igaz, némileg más vonatkozásban. Megjegyzendő, hogy HAJDÚ MIHÁLY a Magyar becézőnevek című munkájában adathozza a *Misó* becenevet (HAJDÚ 1974: 119), amely nála is a nyelvterület északi területén bukkant fel. Egyetértve HAJDÚ MIHÁLYAL én is úgy vélem, nem véletlen az a tény, hogy ez a név éppen ebben a régióban adathozható. HAJDÚ MIHÁLY egyébként a szóban forgó onoma magyar eredeztetésekor *-só* kicsinyítő képzőről beszél (a *-só* képzőre vö. KÁZMÉR 1993: 510; HAJDÚ 1974: 119), s ritkaságán túl megemlíti róla, hogy az „a szlováksággal szomszédos területek szélén él” (HAJDÚ 1974: 119). Mindezeket tudva a családnévek vizsgálatakor mégsem vettem fel az *o : ó* oppozíciót, mert az adatokból szinte soha nem tudtam kiolvasni, hogy szlovákos, avagy kontaktusjelenségből eredő palócos névhasználatról van-e szó (pl. *Balkó ~ Balko; Kmetyó ~ Kmetyo; Petyó ~ Petyo; Pityó ~ Pityo*; stb.). A kettő azért is egybemosódott, mert szinte alig találkoztam jelölési következetességgel. Egyazon adat is rendre változtatja a rövid és hosszú magánhangzót az állami anyakönyvek lapjain. Ez még az autográf aláírásokra is érvényes. Tovább bonyolította a helyzetet az ún. tollhiba

kérdése, amely egyebek mellett a szóvégi *ó* ékezetét is érinthette. Ráadásul az anyakönyvezési gyakorlat a magyar időkben inkább a hosszú *ó*-snak, a (cseh)szlovák fennhatóság alatt pedig inkább a rövid *o*-snak kedvezett. Így tehát nem tudtam elkülöníteni egymástól azokat az eseteket, amelyek a hatóságok névírasi elvárásaihoz való igazodásból eredtek, illetőleg tollhibára vagy a szlovák–magyar (palóc) kontaktusjelenségekre vezethetők vissza. Egyéb támpontok híján pedig meglehetősen önkényes eljárásnak tűnhetne az egyes adatok ide vagy oda történő besorolása. Mindenesetre tény, hogy a jelenséget alapvetően a Zobor-vidéken figyelhettem meg, s azon belül is az elszlovákosodott Kiscétényben volt különösen jellemző sajátosság.

Az anyakönyvekből gyűjtött családnévanyag a hangtani vizsgálatokon túl nem sok lehetőséget biztosít onomatodialektológiai következtetések levonására, ám úgy gondolom, korlátai ellenére is figyelmet kell fordítani a kérdéskör vizsgálatára, mert adott esetben a nyelvjárások kutatásához is hasznos adalékokat szolgáltatathat.

Végül táblázatban összesítem azokat a neveket, amelyek anyagomban onomatodialektológiai vizsgálatokat tesznek lehetővé.

Dialektológiai különbségeket mutató ejtészváltozatok

		Balony	Diósförgepatony	Kiscétény	Nagycétény
e : ö	Veres : Vörös	Vörös (223x)	Vörös (12x)	Veres (12x)	Veres (13x) : Vörös (3x)
	Beder : Bödör			Beder (3x) : Bödör (15x)	
	Gyepes : Gyöpös				Gyepes (2x)
	Demény : Dömény	Dömény (1x)	Dömény (2x)		
	Demeter : Dömötör		Dömötör (5x)		
	Ferdes : Fördös	Fördös (1x)	Fördös (2x)		
	Zsemlye : Zsömlye	Zsemlye (42)	Zsemlye (17)		
	Seres : Sörös	Sörös (1x)	Sörös (6x)		
	Bekes : Bökös				Bekes (1x)
	Csendes : Csöndes	Csendes (15x)			
	Lelkes : Lölkö, Lökös		Lelkes (445x)		
	Csele, Cselle : Csöle, Csölle		Csölle (4x)		

		Balony	Diósförgepatony	Kiscétény	Nagycétény
i : ü	File : Füle		Füle (3x)		Füle (1x)
	Szícs : Szücs, Szőcs	Szücs (1x), Szőcs (1x)	Szücs (10x), Szőcs (10x)	(?) Syč (e. szícs) (1x)	
	Synlai : Szünlai				Synlai

		Balony	Diósförgepatony	Kiscétény	Nagycétény
a : e	Fazakas, Fazokas : Fazekas, Fazikas	Fazekas (1x)		Fazekas (21x), Fazikas (2x)	Fazekas (6x)

		Balony	Diósförgepatony	Kiscétény	Nagycétény
i : é	Fehér : Fehér, Fejér		Fehér (38x)		Fehér (8x)

		Balony	Diósförgepatony	Kiscétény	Nagycétény
i : e	Pityó : Petyó			Pityó (8x) : Petyó (2x)	
	Diák : Deák		Deák (4x)		

Hivatkozott irodalom:

- BÁRCZI GÉZA 1956. A magyar személynevek XVI. századi történetéhez. *Magyar Nyelv* 52: 144–157.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest.
- BLASKOVICS JÓZSEF 1993. *Az újvári ejálet török adóösszeírásai*. Pozsony
- HAJDÚ MIHÁLY 1987. Adatok a XVI. század ö-zéséhez. *Magyar Nyelv* 83: 443–447.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994. *A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772) I–III*. Akadémiai doktori értekezés (kézirat). Budapest.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1969. A készülő göcseji és hetési személynév-monográfia elvi és módszertani kérdései. *Magyar Nyelvőr* 93: 184–197.
- ÖRDÖG FERENC 1973a. *Személynév-vizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1973b. Untersuchung über die Struktur der Ungarischen Personennamen im südwestlichen Transdanubien. *Acta Lingua* 23: 165–200.
- ÖRDÖG FERENC 1988. A készülő XVIII. századi Zalai Személynévtár családneveinek nyelvjárástörténeti hasznosításáról. In: *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Szerk. KISS JENŐ ÉS SZÜTS LÁSZLÓ. Budapest. 729–735.
- ÖRDÖG FERENC 1991. Személyneveink onomatodialektológiai vizsgálatáról. In: *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ. Budapest. 488–496.

VÖRÖS FERENC

MISKOLCI CSALÁDNÉV-VÁLTOZÁSOK A XIX. SZÁZAD IZRAELITA ANYAKÖNYVEIBEN

Bizonyára sokaknak félig ismerősen cseng ez a cím. Kétségtelenül loptam; sőt a szándékoság tényét azzal is bizonyíthatják, hogy az eltulajdonított részt tipográfiaiilag sem átalloztam kiemelni. Másfelől sajátomnak, szokásosnak is mondhatom, hiszen csakúgy, mint az elmúlt években, e cikkemben is a XIX. századi Miskolc valamely felekezetének névhasználatát igyekezem bemutatni.

A cím kettőssége munkamódszeremből ered: fő forrásaimat, az anyakönyveket más típusú forrásokkal, tanulmányokkal vetem egybe. Jelen estben az izraelita születési anyakönyvek (B–A–Z. MLt. IV–1926/21–22) és HAJDÚ MIHÁLY Miskolci családnév-változások a XIX. században (HAJDÚ 1993: 27–29) című cikkének közös pontjait kerestem.

Az anyakönyvek és másodlatok az 1835-től 1895-ig születettek adatait tartalmazzák, 1872-től azonban külön vezetve a neológ és ortodox (1879-től szefárd) hitközségek iratait. A névváltoztatásokat következetesen, belügyminisztériumi és alispáni rendelet-számukkal együtt jegyezték be.

HAJDÚ MIHÁLY viszont a Helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteményéből (Századunk névváltoztatásai 1895) dolgozott, amely az 1800–1893 között beadott kérvényeket mutatja be, vallási és felekezeti hovatartozás megjelölése nélkül.